

RIMSKE VOTIVNE PLOČICE OD OLOVA U JUGOSLAVIJI

(Prilog tipologiji i rasprostriranju)

Römische votiven Bleitafeln in Jugoslawien
(Beitrag zur Typologie und Verbreitung)

IVANA ISKRA-JANOŠIĆ

O olovnim votivnim pločicama počelo se kod nas pisati još prije sedamdeset i pet godina,¹ a zatim su bile u više navrata objavljivane bilo uzgredno² bilo s namjerom da se daju sintetski prikazi,³ odnosno nadopune tih prikaza.⁴ Pri tom je prije svega posvećena pažnja votivnom tumačenju ovih predmeta i jednoj općenitijoj tipologiji koju je nametao sam oblik do tada nađenih pločica, a kao temeljni podsticaj poslužila je vjerojatno jedna iscrpnija radnja J. Hampela,⁵ u kojoj je, između ostalog, obrađen i jedan dio našeg materijala. Unazad trideset godina ovim se problemom počeo baviti vrlo iscrpno D. Tudor, obrađujući taj materijal u sklopu jednog više ili manje određenog kulta konjaničkih božanstava, pri čemu su mu kao podloga poslužile ne samo olovne pločice, nego i spomenici rađeni iz kamena i terakote.⁶ U ovom tekstu ne bih ulazila u dalju interpretaciju votivnog sadržaja ovih nalaza, jer je taj problem dovoljno autoritativno obrađen u spomenutim radnjama J. Hampela, E. Nowotnyja, V. Hoffillera, D. Tudora itd, nego bih se prije svega pozabavila tipološkim razvrstavanjem ovih pločica i rasprostriranjem pojedinih tipova na području Jugoslavije, kako bi se dobila slika o karakteru geografske rasprostranjenosti, odnosno učestalosti pojedinih tipova kod nas.

U zadnje vrijeme nađeno je u našim krajevima, koliko je meni poznato, trinaestak novih olovnih pločica od kojih objavljujem četiri u ovoj radnji.

Kako je već gore spomenuto, i autori koji su se ranije bavili problemom olovnih pločica ukazali su na postojanje tipova koje je nametao sadržaj i oblik predmeta. Novonađene pločice dopunjavaju već one poznate, tako da su dva tipa zastupljena samo jednim primjerkom, a to nam upravo govori u prilog postojanja nekoliko radionica koje su radile određeni tip pločica: gustoća nalaza ukazuje na postojanje tih radionica i u našim krajevima. Osnovna je razlika među pojedinim tipovima u njihovom obliku: ima ih pravokutnih i okruglih (unutar te osnovne podjele one se i međusobno razlikuju), a isto tako postoje razlike u ikonografiji i sadržaju. Dok je jedan dio pločica čisto pravokutnog oblika, druge imaju dodatak poput zabata s akroterijima, a kod trećih pravokutnik i zabat s akroterijima čine jedinstvenu cjelinu. Kod kružnih pločica ne možemo govoriti o raznolikosti oblika, ali se razlike uočavaju u organizaciji prostora i tehnici izrade, a to isto vrijedi i za sve varijante pravokutnih pločica.

Na pravokutnim pločicama javlja se edikula u koju je smješten glavni prikaz (T. I, T. II, T. III, sl. 1, 2), trokutasti zabat koji je označen unutar pravokutne

površine (T. IV, sl. 2), omeđeni pravokutni prostor s dodatkom poput zabata i akroterija (T. IV, sl. 1), a varijanta tog oblika sadrži medaljon u pravokutniku (T. VI, sl. 1, 2), ili opet zabat s akroterijima koji se direktno spaja s ostalim dijelom površine pločice (T. V, sl. 1, 2). Okrugle pločice javljaju se u tri varijante, a razliku čini tehnika izrade i ikonografska interpretacija (T. VI, sl. 3, 4, 5).

Sve ovo navelo me je da se detaljnije pozabavim tipologijom olovnih votivnih pločica u Jugoslaviji, a kao baza toj tipologiji uzet je sam sadržaj i ikonografija koji čine bitne elemente ovoga materijala. Na osnovu materijala koji sam uspjela vidjeti i prikupljenih podataka, kod nas se javlja sedam tipova olovnih pločica.

Osnovne su karakteristike prvog tipa (tip Dalj) pravokutan oblik s polukružnom edikulom koju nose dva stupa te glavni prikaz podijeljen u četiri zone. Ovaj tip ima dvije varijante koje se međusobno razlikuju u stupovima (tordirani, glatki) i kvaliteti izrade. Drugi tip (tip Divoš) također je pravokutnog oblika čija gornja strana završava trorigim dodatkom: zabatom i akroterijima. Prikaz je podijeljen u tri zone međusobno oštro naglašene. Treći tip (tip Čalma) ima pravokutan oblik koji je naglašen okvirom, a s gornje strane završava zabatom i akroterijima. Prikaz je podijeljen u tri zone koje se samo tematski izdvajaju. Četvrti tip (tip Mačvanska Mitrovica) ima dvije varijante od kojih jedna po obliku odgovara tipu Čalma, ali u pravokutnom okviru ima još kružni medaljon u koji se smjestio prikaz podijeljen u tri zone, a druga je kružnog oblika i vrlo je slična medaljonu prethodne varijante. Peti tip (tip »Beograd 1«) ima unutar svog pravokutnog oblika trokutasti zabat dok mu je prikaz podijeljen u dvije zone. Šesti tip (tip Popinci) kružnog je oblika s prikazom u dvije zone koje se vrlo teško mogu razgraničiti. Sedmi tip (tip »Beograd 2«) također je kružnog oblika s prikazom u tri zone.

I TIP DALJ (T. I, T. II, T. III)

A Varijanta (T. II, T. III)

Pločice ove varijante pravokutnog su oblika s polukružnom edikulom ukrašenom astragalom, a nose je dva glatka stupa. U gornja dva ugla smještena je zmijsa dok se glavni prikaz nalazi u edikuli podijeljen u četiri zone. U prvoj zoni prikazan je Sol na kvadrigrigi sa zračastom krunom na glavi i kuglom u lijevoj ruci. Desno i lijevo od glave nalazi se po jedna zvijezda. Konji su prikazani u profilu tako, da jedan par gleda desno, a drugi lijevo. Centralnu figuru druge zone čini žensko božanstvo u dugom, potpasanom hitonu i maramom koju drži u rukama raširenu preko krila. Desno i lijevo od nje prikazan je po jedan konjanik od kojih jedan stoji na ljudskom tijelu, a drugi na ribi. Iza desnog jahača je ženska figura u dugom hitonu, a iza lijevog ratnik s kopljem i štitom. Jahači su obučeni u kratki hiton i plašt koji im vijori iza leđa. U sredini treće zone prikazan je stol i klupa na kojoj sjede tri osobe i jednu ribu iz zdjele. Stol je pokriven tkaninom ukrašenom resama. Desno od stola su dvije nage osobe koje se drže za ruke i prilaze stolu, lijevo se vidi stablo na kojem visi životinja (ovan) kojoj mlađa muška osoba vadi utrobu, a čitav prizor promatra također muškarac sa životinjskom (ovčjom) maskom na glavi. U četvrtoj zoni javlja se kantaros, a njemu s jedne strane lav a s druge zmijsa koji mijenjaju svoj položaj, pijetao i tronožni stol na kojem se nalazi riba. Pločice ove varijante nađene su u: Novim Banovcima, Aništu, Vukovaru, Dalju, na području Osijeka, Sisku i Halapiću.

1. *Anište*

Ulomak pločice nađen u Aništu kod Šmedereva. Danas se nalazi u Narodnom muzeju u Beogradu. Inv. br. 1558/II.

Dimenzije: visina 7,7 cm, širina 7,6 cm.⁷

2. *Novi Banovci — Burgenae*

Pločica je nađena na Dunavu u Novim Banovcima, a 1928. god. kupio ju je Arheološki muzej u Zagrebu. Vrlo je loše sačuvana tako da je prikaz samo mjestimično vidljiv.

Dimenzije: visina 9 cm, širina 7,7 cm, debljina 0,2 cm.

Literatura: V. Hoffiller.⁸

3. *Donji Petrovci — Bassianae*

Ulomak pločice nađen u Donjim Petrovcima, a danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Sačuvani su samo dijelovi tri donje zone.

Dimenzije: visina 6,1 cm, širina 4,9 cm, debljina 0,2—0,25 cm.

Literatura: V. Hoffiller.⁹

4. *Sremska Mitrovica — Sirmium*

Pločica nađena 1809. god. u Sremskoj Mitrovici, a danas se nalazi u Narodnom muzeju u Budimpešti. Dobro je sačuvana, nešto šira i kraća od drugih pločica, a u četvrtoj zoni između lava i pijetla, zmije i stola ima po jedan nejasni predmet (svjetiljke?).

Dimenzije: visina 7,5 cm, širina 8 cm.

Literatura: J. Hampel, V. Hoffiller.¹⁰

5. *Šašinci*

Pločica nađena u Šašincima, a nalazi se u muzeju Srema u Sremskoj Mitrovici.¹¹

6. *Debrc*

Pločica je nađena u Debrcu kod Šapca, a danas se nalazi u Narodnom muzeju u Beogradu. Inv. br. 1556/II.

Dimenzije: visina 9,6 cm, širina 7,8 cm.

Literatura: J. Hampel.¹²

7. *Mačvanska Mitrovica* (T. II, sl. 2)

Pločica nađena kraj tzv. »Zidina« u Mačvanskoj Mitrovici, a kupljena za Arheološki muzej u Zagrebu 1905. god. Dobro je sačuvana i vrlo slična onoj iz Sremske Mitrovice.

Dimenzije: visina 7,8 cm, širina 7,5 cm, debljina 0,2 cm.

Literatura: V. Hoffiller.¹³

8. *Vukovar*

Pločica nađena u Vukovaru, a 1819. god. otkupljena za Narodni muzej u Budimpešti.

Dimenzije: visina 9,4 cm, širina 7,6 cm.

Literatura: J. Hampel.¹⁴

9. *Dalj — Teutiburgium* (T. II, sl. 1)

Pločica nađena na Dunavu u Dalju, a kupio ju je Arheološki muzej u Zagrebu 1932. god. Odlično je sačuvana izuzev desnog stupa preko kojega je urezana jedna linija.

Dimenzije: visina 9,4 cm, širina 7,4 cm, debljina 0,2 cm.

Literatura: V. Hoffiller.¹⁵

10. *Nepoznato nalazište* (T. III, sl. 1)

Pločica je nađena na području Osijeka, ali tačno mjesto nalaza nije poznato. Danas se nalazi u muzeju Slavonije u Osijeku koji ju je dobio 1895. god. kao poklon od C. F. Nubera, Inv. br. 402. Vrlo je loše sačuvana. Uglavnom su sačuvane centralne figure iz sve četiri zone.

Dimenzije: visina 9,5 cm, širina 7,7 cm.¹⁶

11. *Sisak — Siscia*

Pločica nađena u Sisku, a 1847. god. poklonjena Arheološkom muzeju u Zagrebu. Na tri mjesta nedostaju dijelovi pločice, ali se prikaz u suštini dobro vidi.

Dimenzije: visina 9,5 cm, širina 8,1 cm.

Literatura: V. Hoffiller.¹⁷

12. *Halapić* (T. III, sl. 2)

Pločica nađena na »Gradini« u Halapiću kod Glamoča i poklonjena Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Djelomično je oštećena, manjka joj gornji dio ruba.

Dimenzije: visina 8 cm, širina 7,5 cm, debljina 0,2 cm.

Literatura: Č. Truhelka, E. Nowotny.¹⁸

B Varijanta (T. I)

Varijanta B vrlo malo se razlikuje od varijante A. Edikulu nose tordirani stupovi dok je luk ukrašen astragalom kao i kod prethodne varijante. Ikonografski sadržaj u potpunosti odgovara varijanti A izuzevši par detalja. U prvoj zoni kod nutarnjeg para konja vide se i stražnje noge što kod varijante A nije slučaj. U drugoj zoni žensko božanstvo ne drži maramu raširenu preko krila, nego neke nejasne predmete i to u spuštenim rukama. U trećoj zoni se ne vidi klupa na kojoj sjede tri osobe za stolom, a koje su ovdje prikazane nage. Četvrta zona u potpunosti odgovara varijanti A. Pored ovih razlika uočavamo razlike i u samoj ikonografskoj organizaciji između ove dvije varijante tipa Dalj. Redovi nisu oštro izdvojeni jedan od drugoga, jer visina figura u pojedinoj zoni nije jednaka kao što je to slučaj kod pločica varijante A.

13. *Donji Petrovci — Bassianae* (T. I, sl. 1)

Pločica nađena u Donjim Petrovcima, a kupljena za Arheološki muzej u Zagrebu 1882. god. Sačuvana je prilično dobro.

Dimenzije: visina 9,5 cm, širina 8 cm, debljina 0,1—0,2 cm.

Literatura: V. Hoffiller.¹⁹

14. *Vizić* (T. I, sl. 2)

Pločica nađena u selu Viziću 1967. god. prilikom čišćenja kanala južno od sela. Nalazi se u privatnom vlasništvu.²⁰ Pločica je kompletno sačuvana, ali je prikaz izlizan.

Dimenzije: visina 9,2 cm, širina 7,8 cm, debljina 0,1—0,3 cm.

15. *Vitez*

Pločica nađena u Vitezu desno od ceste na mjestu zvanom »Crkvina« u dolini Lašve 1900. god., a od 1901. god. nalazi se u »Zemaljskom muzeju« u Sarajevu. Rubovi su joj malo savijeni, ali se prikaz dobro vidi.

Dimenzije: visina 9,4 cm, širina 7,9 cm, debljina 0,2 cm.

Literatura: K. Patsch.²¹

16. *Mačvanska Mitrovica*

Dvije pločice varijante B tipa Dalj nađene su u Mačvanskoj Mitrovici. Nalaze se u muzeju Srema u Sremskoj Mitrovici.

17. *Suljam*

Pločica nađena u Šuljmu, a nalazi se u muzeju Srema u Sremskoj Mitrovici.²²

18. *Cuprija*

Dvije pločice nađene u Cupriji u kasarni na mjestu nekadašnjeg kastruma, a danas se nalaze u muzeju u Cupriji.²³

II TIP DIVOŠ (T. V. i sl. na str. 53)

Pločice ovog tipa pravokutnog su oblika, čija gornja strana završava s tri zaobljena roga: zabatom i akroterijima. Prikaz je podijeljen u tri zone, a i sam zabat je ispunjen figurama. U zabatu je prikazana desno glava Lune, lijevo Sola, a u sredini ponovo Sol na četveropregu. U drugoj zoni vidi se žensko božanstvo u dugom potpasanom hitonu s tkaninom u rukama razapetom preko krila. Desno od njene glave prikazana je svjetiljka, zvijezda i riba dok se na lijevoj strani nalazi samo svjetiljka i zvijezda. Desno i lijevo od same božice nalazi se po jedan konjanik od kojih desni stoji na ribi, a lijevi na tijelu čovjeka. Oba su konjanika digla desnu ruku na pozdrav. Obučeni su u kratke hitone i plašteve koji lepršaju

Pločica iz Vojke

iza njihovih leđa. Iza desnog konjanika je ženska figura u dugom potpasanom hitonu s desnom rukom dignutom na pozdrav, a iza lijevog konjanika je ratnik sa štitom i kopljem. U trećoj zoni se nalazi stol za kojim sjede tri osobe i jedu, a vidljivi su i krajevi klupe na kojoj sjede. Desno od stola prikazane su tri nage osobe koje se drže za ruke i prilaze stolu dok se na lijevoj strani vidi stablo na kojem visi životinja, a ispod nje je posuda u koju vjerojatno curi krv. Životinji vadi utrobu jedna muška osoba dok taj prizor promatra muškarac s maskom na glavi. U četvrtoj zoni imamo s lijeva na desno tronožni stol, baklju i lava u sje-dećem položaju, kantaros, zmiju, kornjaču,²⁴ pijetla i ponovo baklju.

Zasada ovaj tip spada u najljepše primjerke spomenika ove vrste, kako po svojoj pedantnoj organizaciji prostora tako i po preciznoj tehničkoj i ikonografskoj izradi.

1. *Zemun — Taurunum*

Jedna nepublicirana olovna pločica nađena u okolici Zemuna vrlo slična pločici iz Divoša.^{24a}

2. *Nepoznato nalazište* (T. V, sl. 2)

Ulomak pločice nađen u Podunavlju, a danas se nalazi u Narodnom muzeju u Beogradu. Inv. br. 1557/II.

Dimenzije: visina 9,4 cm, širina 9,8 cm.²⁵

3. *Divoš* (T. V, sl. 1)

Pločica nađena u Divošu, a kupio ju je Arheološki muzej u Zagrebu 1905. god. Vrlo dobro je sačuvana.

Dimenzije: visina 12,2 cm, širina 9,6 cm, debljina 0,3 cm.

Literatura: V. Hoffiller.²⁶

III *TIP ČALMA* (T. IV, sl. 1)

Ovaj je tip u osnovi pravokutnog oblika na koji se nastavlja zabat s akroterijima. Prikaz je smješten u pravokutno polje uokvireno plastičnim rubom koji imitira tordirani stup. U zabatu se nalazi riba a na svakoj strani po dvije zvijezde. Glavni prikaz je podijeljen u tri zone. U prvoj zoni nalazi se amfora, desno i lijevo od nje po jedna zmija, a u uglovima, i to desnom, glava Sola sa zračastom krunom, a u lijevom Lune s polumjesecom na glavi. U drugoj je zoni božica koja stoji na postamentu raširenih ruku, a njoj sa strane stoje dva konjanika koji stoje na ljudskim tijelima. Ženska figura iza desnog konjanika i figura ratnika iza lijevog konjanika vide se samo do pojasa. U donjoj, trećoj zoni s desna na lijevo vidi se pijetao, amfora s tri kuglice (plodovi), muška osoba koja vadi utrobu životinji obješene o drvo, zatim jedan manji nejasni predmet (možda mali svijećnjak), svijećnjak i tronožni stol s dvije čaše i okruglim predmetom između njih.

Dok su se prethodna dva tipa razlikovala u malim detaljima ili djelomično u obliku, tip Čalma predstavlja drugačiju varijantu izbacivanjem jedne čitave zone, kombinirajući elemente iz dvije zone u jednu. Isto tako je vidljiva razlika u samoj tehnici izrade i ikonografskoj interpretaciji koja je gotovo shematska sa svojim izduženim figurama, ali vrlo pedantno i uredno izvedena.

1. Čalma

Pločica je nađena u Čalmi, a Narodni muzej u Budimpešti kupio ju je 1901. g. Dimenzije: visina 8,7 cm, širina 7,5 cm.

Literatura: J. Hampel, V. Hoffiller.²⁷

2. Vinkovci — Cibalae (T. IV, sl. 1)

Pločica je nađena u Vinkovcima i poklonjena Arheološkom muzeju u Zagrebu. U gornjem lijevom uglu je napukla, ali je prikaz dobro sačuvan.

Dimenzije: visina 8,7 cm, širina 7,5 cm, debljina 0,15—0,2 cm.

Literatura: W. Kubitschek i E. Löwy, J. Brunšmid, J. Hampel.²⁸

IV TIP MAČVANSKA MITROVICA (T. VI, sl. 1, 2, 4)

A Varijanta (T. VI, sl. 1, 2)

Pločice A varijante ovoga tipa pravokutnog su oblika s dodatkom zabata i akroterija. Glavni prikaz nalazi se u upisanom krugu (kružni medaljon) koji je naznačen plastičnim rubom. Prikaz je podijeljen u tri zone, a ikonografsko rješenje se razlikuje i odudara od dosadašnjih tipova. U prvoj zoni, na desnoj strani, vidimo povećanu glavu Lune, a na lijevoj Sola dok se između njih nalazi ženska figura u dugom potpasanom hitonu, glavom okrenutom u profil i rukama u pokretu. Iza Sola je tronožni stol dok se predmeti iza Lune mijenjaju (lav, vrč itd.). U drugoj zoni centralnu figuru predstavlja žensko božanstvo, a s njene lijeve i desne strane opet imamo po jednog konjanika koji stoji na ljudskim tijelima. Iza desnog konjanika nalaze se karike, a iza lijevog ratnik. U trećoj zoni prikazana je životinja obješena o drvo dok joj jedna muška osoba vadi utrobu. Desno od drveta vidi se goruća svjetiljka, a lijevo pijetao i nekoliko nejasnih predmeta.

Pored ovog centralnog prikaza smještenog u medaljon — u sva četiri ugla nalazi se po jedna glava koje predstavljaju osobe različite starosti. Da li su to prikazi godišnjih doba ili imaju neko drugo značenje ostaje otvoreno pitanje.

U zabatu se nalazi riba vrlo slična onoj s pločica tipa Čalma uz dodatak zvjezdica i krugova raspoređenih po čitavom zabatu. Tip Mačvanska Mitrovica bitno se razlikuje od dosadašnjih tipova, jer iako sadrži osnovnu ikonografsku i sadržajnu koncepciju, nalazimo znatno manje prikaza, ali se zato u varijanti A javljaju četiri glave koje predstavljaju novost s obzirom da ih ne nalazimo na drugim pločicama.

1. Mačvanska Mitrovica (T. VI, sl. 1)

Pločica je nađena u Mačvanskoj Mitrovici, a danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Pločica je oštećena, nedostaje joj zabat, lijevi gornji ugao i desni donji ugao, ali je glavni prikaz dobro sačuvan.

Dimenzije: visina 8,1 cm, širina 7,4 cm, debljina 0,2 cm.

Literatura: V. Hoffiller.²⁹

2. Mačvanska Mitrovica (T. VI, sl. 2)

Ova pločica je također nađena u Mačvanskoj Mitrovici prilikom radova na ciglani, a 1906. god. kupio ju je Arheološki muzej u Zagrebu. Nedostaje joj lijevi gornji ugao, inače je dobro sačuvana.

Dimenzije: visina 9,2 cm, širina 7,7 cm, debljina 0,2—0,25 cm.

Literatura: V. Hoffiller.³⁰

3. Prhovo

Jedna pločica ove varijante nađena je u Prhovu, a sada se nalazi u muzeju Srema u Sremskoj Mitrovici.⁸⁴

4. Ljubuški

Pločica je nađena 1920. god. u okolini Ljubuškog i poklonjena je Arheološkom muzeju u Splitu. Inv. br. H 4975. Pločica nije oštećena, ali joj je reljef vrlo nejasan. Izgleda da je rađena u istom kalupu kao i ona pod brojem 2.

Dimenzije: visina 8,7 cm, širina 7,7 cm, debljina 0,15—0,2 cm.

Literatura: M. Abramić.⁸²

B Varijanta (T. VI, sl. 4)

Ova varijanta tipa Mačvanska Mitrovica ovalnog je oblika s dvostrukim rubom. Vanjski rub je rađen po sistemu motiva riblje kosti, a nutarnji od krugova. Prikaz je smješten u tri zone i predstavlja samostalnu varijantu medaljonskog rješenja A varijante. U prvoj zoni vidimo glavu Sola i Lune, a između njih žensku figuru. Lijevo od Sola nalazi se tronožni stol s čašama, a desno od Lune pijetao. Iznad ove prve zone nalazi se riba, zvijezde i krugovi. U drugoj je zoni žensko božanstvo u dugom hitonu s rupcem raširenim preko krila, a desno i lijevo nalazi se po jedan jahač čiji konji stoje na ljudskim tijelima. Iza desnog jahača se vidi ljudska figura s uzdignutom rukom, a iza lijevog pijetao. U trećoj zoni prikazano je drvo na kojem visi životinja dok joj jedna muška osoba vadi utrobu. Desno od drveta je lav, a lijevo svijećnjak, amfora i još jedan nejasan predmet.

5. Požarevac

Pločica je nađena u Požarevcu, a danas se nalazi u tamošnjoj gimnaziji.

Literatura: J. Hampel.³³

6. Prhovo

Pločica nađena u Prhovu, a danas se nalazi u muzeju Srema u Sremskoj Mitrovici.⁸⁴

7. Jarak (T. VI, sl. 4)

Pločica je nađena u selu Jarak kraj Hrtkovaca 1965. god. na mjestu zvanom »Jarčina« u kanalu na njivi Obrada Zastranjikovića. Pločica je čitava, ali je reljef prilično izlizan. Danas se nalazi u Vojvođanskom muzeju u Novom Sadu.⁸⁵

Dimenzije: promjer 6,8 cm.

8. Sisak — Siscia

Pločica je nađena na Kupi kod Siska, a 1896. god. kupljena je za Arheološki muzej u Zagrebu. Jedan dio pločice nedostaje i reljef je slabo vidljiv.

Dimenzije: promjer 7,5 cm.

Literatura: J. Hampel, V. Hoffiller.⁸⁶

V TIP »BEOGRAD I« (T. VI, sl. 3)

Tip »Beograd 1« kružnog je oblika s jednostrukim rubom i prikazom podijeljenim u četiri zone koje su međusobno izdvojene horizontalnim i vertikalnim linijama. Prva zona je podijeljena u tri polja. U srednjem polju prve zone nalazi se orao raširenih krila, a njemu sa svake strane po jedna zmija. U desnom je

polju glava Lune, a lijevo Sola. Centralnu figuru druge zone čini žensko božanstvo u dugom hitonu s raširenom tkaninom preko ruku čiji krajevi vise niz tijelo. Desno i lijevo od nje nalazi se po jedan konjanik sa zastavom u ruci na kojoj je prikazan zmaj.³⁷ Konji stoje na ljudskim tijelima, a prednje noge po Hampelovom mišljenju drže na oltaru. Ispod lijevog konjanika nalaze se tri karike, ispod božice tri dugoljasta predmeta koji bi se mogli protumačiti kao stol ili gorući oltar, ali oba ova tumačenja moraju se uzeti s rezervom. Predmeti ispod desnog konjanika nejasni su i nije ih moguće identificirati. U četvrtoj zoni s lijeva na desno nalazi se četveronožna životinja, panj i čovjek koji sjedi na stijeni, a desni dio pločice nedostaje. S obzirom da ovom tipu pripada samo jedna pločica i to vrlo oštećena nije moguće definirati sve predmete prikazane na njoj, a isto tako dolazi u pitanje i pravilnost tumačenja definiranih predmeta.

1. *Nepoznato nalazište* (T. VI, sl. 3)

Dio pločice nađen u Podunavlju. U vrijeme kad ju je objavljivao J. Hampel bila je većim dijelom sačuvana — jedino je bila na desnoj strani napukla. Danas taj napuknuti dio nedostaje. Ulomak se nalazi u Narodnom muzeju u Beogradu. Inv. br. 1559/II.

Dimenzije: visina 8,4 cm, širina 5,6 cm.

Literatura: J. Hampel.³⁸

VI TIP »BEOGRAD 2« (T. IV, sl. 2)

Za razliku od prethodnog tipa ovaj tip je pravokutnog oblika i prikazom u dvije zone. Polje u kojem se nalazi prikaz ima pravokutni plastični rub, a na njega se, unutar pločice, nastavlja trokutasti zabat. U zabatu se vjerojatno nalaze glave Sola i Lune, a u uglovima izvan zabata po jedna zmija koja se jedva nazire. U prvoj zoni nalazi se žensko božanstvo i sa strane po jedan konjanik u klasičnoj pozi za ovu zonu. Kod desnog konjanika može se primijetiti glava i gornji dio tijela čovjeka na kojem stoji konj, a vjerojatno se isti prizor može očekivati i na lijevoj strani.

U drugoj zoni, u desnom uglu, vide se dvije posude i jedna manja četveronožna životinja. I ovom tipu pripada samo jedna pločica također vrlo oštećena te nije više moguće na njoj identificirati.

1. *Nepoznato nalazište* (T. IV, sl. 2)

Pločica nađena u Podunavlju, a danas se nalazi u Narodnom muzeju u Beogradu. Inv. br. 1562/II.

Dimenzije: visina 7 cm, širina 6,1 cm.³⁹

VII TIP POPINCI (T. VI, sl. 5)

Pločice ovoga tipa kružnog su oblika s dvostrukim rubom. Vanjski rub je ukrašen astragalom, a unutarnji sitnim krugovima. Prikaz je raspoređen u dvije zone koje se međusobno prepliću. Na čitavom prostoru pločice dominira božica u dugom potpisanom hitonu. Noge joj se ne vide, jer se ispred nje nalazi trokonožni stol na kojem leži riba. Desno je od božice glava Sola, a lijevo Lune. Iza obje glave nalazi se po jedna zmija, a njihove se glave sastaju iznad božice. Na desnoj i lijevoj strani stoji po jedan konjanik čiji konji stoje na ljudskim tije-

lima koja su odjevena u kratki hiton. Ispod stola nalazi se kantaros, desno od njega lav, lijevo pijetao, a sasna na dnu tri karike.⁴⁰ Kod ovog tipa ikonografski sadržaj sveden je na minimum, iako u suštini osnovna tematika odgovara pločicama prethodnih tipova; zapravo radi se samo o djelomičnom sadržaju koji su nam prikazivale ranije pločice. Ikonografski je ovaj tip rađen vrlo diletantski i neprecizno što nije bio slučaj kod ranijih tipova.

1. *Surduk — Rittium*

Fragment pločice koju je dobio muzej u Surduku 1908. god.

Dimenzije: visina fragmenta 3,7 cm, najveća širina 1,9 cm.

Literatura: V. Hoffiller.⁴¹

2. *Popinci* (T. VI, sl. 5)

Pločica je nađena u Popincima, a 1909. god. došla je u Arheološki muzej u Zagrebu. Pločica je napukla i manjka joj jedan dio, ali je reljef dosta dobro sačuvan.

Dimenzije: promjer 7,5 cm.

Literatura: V. Hoffiller.⁴²

3. *Putinci — Indija*

Fragment pločice nađen između Putinaca i Indije, a danas se nalaze u Narodnom muzeju u Budimpešti.

Dimenzije: promjer 7,5 cm.

Literatura: J. Hampel, V. Hoffiller.⁴³

***

Nakon opisa ovih sedam tipova koji se javljaju na teritoriju Jugoslavije može se konstatirati da su sadržajne koncepcije uglavnom slične, odnosno djelomično slične, jer svi tipovi ne sadrže isti prikaz. Iako je kod nekih tipova broj figura smanjen, odnosno ikonografska kompozicija reducirana, svi su bitni sadržajni elementi zadržani. Razlike se javljaju u principu organiziranja prostora — prikaz u edikuli (T. I, T. II, T. III), prikaz na kompletnoj površini pločice (T. V), zatim kvadratno i medaljonsko ograničenje prostora (T. IV, T. VI, sl. 1, 2), te prilagođavanje figura čistom, kružnom obliku (T. VI, sl. 3, 4, 5). Tehnika izrade i likovno oblikovanje vrlo je različito. Za sada najkvalitetniju tehničku i likovnu obradu pokazuje tip Divoš (T. V) rađen vrlo precizno i znalački, što se vidi u izradi detalja koji pokazuju dobru majstorsku ruku. Na to ukazuje i vrlo dobra i jasna organizacija prostora kao i skladne proporcije figura. U vrednovanju likovnog oblikovanja, nakon tipa Divoš, slijedi tip Mačvanska Mitrovica (T. VI, sl. 1, 2, 4) u čijoj su kružnoj medaljonskoj kompoziciji pojedinačne figura slabije oblikovane. Ima narušavanja proporcionalnih odnosa (velika glava Sola i Lune), ali je, unatoč manje čvrstoj organizaciji cjelokupnog prostora zbog razređenosti figura, dakle natrpanosti likova na jedan manji prostor, ovaj tip dobio izvjestan prilično dopadljivi sklad. Po kvaliteti iza ovog tipa slijedi tip »Beograd 1« (T. VI, sl. 3). Daljski tip pokazuje također solidnu izradu (T. I, T. II, T. III), ali ipak slabiju od prethodnih tipova. Ne može se poreći dobra organizacija pojedinih zona, za razliku od B varijante ovog tipa čije su pločice modelirane lošije i s daleko manjim osjećajem za red, tako da čitava kompozicija djeluje pomalo anarhoidno, a isto bi se moglo reći i za tip »Beograd 2« (T. IV, sl. 2). Urednu ali čisto shematski izrađenu koncepciju karakterizira tip Čalma (T. IV, sl. 1) čije su figure izdužene i prilično primitivno oblikovane. Rustično oblikovanje i razbijanje kom-

pozicije, unatoč tome što se nastojalo dati izraziti primat glavnoj figuri, karakterizira pločice tipa Popinci (T. VI, sl. 5) od kojega nam se na žalost nije sačuvao niti jedan neoštećeni komad.

Pored tipologije bazirane na sadržaju olovnih pločica koji je ujedno i najvažniji faktor ovog materijala, može se napraviti i tipologija na temelju samog oblika. U tom slučaju bi bila tri tipa i to: pravokutne (T. I, T. II, T. III, T. IV, sl. 2), pravokutne sa zabatom i akrotelijima (T. IV, sl. 1, T. V, T. VI, sl. 1, 2) i okrugle (T. VI, sl. 3, 4, 5). Oblik pločica nameće se neminovno i ne može ga se zanemariti, ali ni u kom slučaju nije od primarnog značaja.

Iz dosadašnje literature⁴⁴ već je poznato da se olovne votivne pločice javljaju uglavnom na području srednjeg i donjeg Dunava i njegovih pritoka na tom području, odnosno na teritoriji nekadašnje Dacije, Mezije i Trakije. Karta nam pokazuje koncentraciju nalaza kod nas u Srijemu, odnosno na području između Save i Dunava i u istočnoj Slavoniji. Na području ostalog dijela Jugoslavije gustoća nalaza je vrlo mala, zapravo se radi samo o pojedinačnim nalazima. Zanimljiv je podatak da su skoro sve pločice nađene manje više slučajno osim jedne pločice iz Sremske Mitrovice i okrugle pločice s nepoznatog nalazišta (T. VI, sl. 3) koje su nađene u grobu.⁴⁵ Veliku važnost ima i kvantitet pločica pogotovo stoga, što svi tipovi nisu približnim brojem zastupljeni: tip Dalj 20 komada, Divoš 3 komada, Čalma 2 komada, Mačvanska Mitrovica 8 komada, »Beograd 1« 1 komad, »Beograd 2« 1 komad i Popinci 3 komada. Izvan granica Jugoslavije najviše olovnih pločica nađeno je u Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj.

Gledajući iz našeg aspekta, a to potvrđuju nalazi iz Mađarske i Rumunije, koncentracija nalaza bila je vezana isključivo uz područje dunavskog limesa. To ukazuje da se ovdje bez sumnje radi o jednom kultu čiji je nosilac bila rimska vojska. Autori koji su se ranije bavili problemom votivnih olovnih pločica, koji su većinom uz ove obrađivali i srodne kamene spomenike tzv. Podunavskog konjanika, a među njima naročito D. Tudor uočili su utjecaj orijentalnih kultova na ove spomenike. U ovom slučaju nije moguće govoriti o utjecaju samo jednog kulta, nego o kombinaciji više kultova, jer nalazimo zastupljene pojedine elemente različitih kultova: Mitru, Kabire ili Dioskure, Heru, Demetru, Nemesis. Unatoč različitim hipotezama za sada nema zadovoljavajućeg objašnjenja za jedan eventualni kult koji bi ove pločice, svojim sadržajem, u cjelini zastupao no evidentno je, kao što je već ranije napomenuto u vezi rasprostiranja pločica na području Limesa, svakako je vojska bila presudni elemenat u širenju i vjerojatno oblikovanju toga kulta. Orijentalni utjecaj lako je objasniti promjenom lokacije pojedinih legija koje su često prebacivane i koje su mijenjale mjesto boravka (za Nerona leg. VIII Augusta dolazi u Meziju, 71. god. leg. XV Apollinaris dolazi s istoka u Panoniju itd.). Kako su se ove promjene odvijale u 2. i 3. st. vjerojatno će i pločice biti vezane za 2. i 3. st. Lokalno stanovništvo je također moglo, pod utjecajem vojske, uzeti i usvojiti kult vezan za ove spomenike pa su tako vjerojatno nastali lokalni radionički centri za izradu ove vrsti spomenika. Kako u našim krajevima, tj. prvenstveno u Srijemu, izričito dominira tip Dalj, to bi se za ovaj tip moglo pretpostaviti da je imao svoje radionice u našim krajevima. Od kvantitativno slabije zastupljenih primjera teško je govoriti o radioničkoj provenijenciji pogotovo stoga što nedostaju statistički podaci za Mađarsku, Rumuniju i Bugarsku.

Votivne olovne pločice pružaju nam mogućnost za upoznavanje jednog dijela duhovnog života stanovništva naših krajeva. Slika tog kulturnog života u 2. i 3. st. n. e. bez sumnje je u Panoniji prilično složena, a na tu složenost bar jednim dijelom ukazuje i raznorodnost upotrebljenih kulturnih komponenata na olovnim pločicama. Taj je problem vrlo zanimljiv i zaslužuje, unatoč nizu vrlo ozbiljnih i temeljitih studija s tog područja, dalja istraživanja. No cilj ovog rada, kao što je već ranije rečeno, nije bio ulaženje u problem kulta odnosno kultova, nego želja da se dâ jedan pokušaj tipološkog razvrstavanja, te da se onda na bazi te podjele i rasprostiranja vidi gdje je maksimalna koncentracija nalaza i u sklopu toga uz pomoć statistike pokuša nagovijestiti, odnosno pretpostaviti mogućnost lokalne izrade za neki od tipova ovih olovnih pločica (tip Dalj). Ovaj rad prema tome nije imao pretenzije da dâ bilo kakvu definitivnu sliku o nekom od navedenih problema, nego bi trebao predstavljati uvod u jedno studioniznije i kompletnije poznavanje ovog, vrlo zanimljivog materijala na području naše zemlje.

B I L J E Š K E

1. Č. Truhelka, GZM II/1890.
2. J. Brunšmid, VHAD n.s. VI/1902; K. Patsch, WMBH IX/1904.
3. E. Nowotny, WMBH IV/1896.; V. Hoffiller, VHAD, n.s. VIII/1905., XVI/1935; M. Abramčić, VHAD XVIII—XXI/1940. (Serta Hoffilleriana).
4. V. Hoffiller, VHAD n.s. IX/1906—7.
5. J. Hampel, AE XXIII/1903., XXV/1905.
6. D. Tudor, ED VII/1937; XVIII/1938; Dacia n.s. IV/1960., V/1961.
7. Zahvaljujem kolegi M. Veličkoviću na pruženim podacima.
8. V. Hoffiller, VHAD n.s. XVI/1935., str. 63, sl. 3.
9. V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., str. 121, sl. 4.
10. J. Hampel, AE XXIII/1903., str. 348, br. 52; V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., str. 121, sl. 5.
11. Pločica nije objavljena.
12. J. Hampel, AE XXV/1905., str. 13.
13. V. Hoffiller, VHAD n.s. XVI/1935., str. 64, sl. 5.
14. J. Hampel, AE XXIII/1903., str. 347, br. 47.
15. V. Hoffiller, VHAD n.s. XVI/1935., str. 64, sl. 4.
16. Zahvaljujem kolektivu Muzeja Slavonije u Osijeku koji mi je dozvolio publiciranje pločice, a posebno dr D. Pinterović na njenoj pomoći.
17. V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., str. 120, sl. 3.
18. Č. Truhelka, GZM II/1890., str. 98, sl. 5; E. Nowotny, WMBH IV/1896., str. 296.
19. V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., str. 119, sl. 2.
20. Zahvaljujem kolegi A. Dornu koji mi je dozvolio publiciranje pločice.
21. K. Patsch, WMBH IX/1904., str. 230, sl. 106; GZM XIV/1902., str. 14, 15, sl. 24.
22. Pločice iz Mačvanske Mitrovice i Šuljma nisu publicirane.
23. Na podacima zahvaljujem kolegi P. Vučkoviću.
24. V. Hoffiller smatra da je to kornjača. VHAD n.s. VIII/1905., str. 205.
- 24a. U toku štampanja radnje dobila sam nove podatke i dozvolu za objavljivanje ove pločice. Pločica je nađena u Vojki (SO Stara Pazova, AP Vojvodina), na lokalitetu Beglučka humka i identična je s onom iz Divoša (slika u tekstu) po sadržaju, ikonografskoj interpretaciji i dimenzijama. Najvjerojatnije se radi o istom kalupu. Dimenzije: visina 12,1 cm, širina 9,6 cm, debljina 0,3 cm (Divoš 12,2 × 9,6 × 0,3). Za navedene podatke i dozvolu objavljivanja zahvaljujem kolegici Danici Dimitrijević.

25. Podatke sam dobila od M. Veličkovića.
26. V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., str. 204-207, sl. 29.
27. J. Hampel, AE XXIII/1903., str. 352, br. 56; V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., str. 123, sl. 6.
28. W. Kubitschek i E. Löwy, Arch. epigr. Mitt. III/1879., str. 127, sl. 8; J. Brunšmid, VHAD n.s. VI/1902., str. 149, sl. 76; J. Hampel, AE XXIII/1903., str. 353, br. 58.
29. V. Hoffiller, VHAD n.s. VII/1905., str. 118, sl. 1.
30. V. Hoffiller, VHAD n.s. IX/1907., str. 197, sl. 2.
31. Pločica nije publicirana.
32. M. Abramić, VHAD n.s. XVIII—XXI/1940., str. 302, T. XXI, sl. 2 (Serta Hoffilleriana).
33. J. Hampel, AE XXIII/1903., str. 356, br. 61.
34. Prema podacima kolege P. Miloševića ova pločica pripada tipu »Popinci«, a prema podacima kolege B. Jovanovića tipu »Mačvanska Mitrovica«, sama nisam imala mogućnosti vidjeti pločicu.
35. Zahvaljujem kolegici M. Marjanski-Manojlović koja mi je omogućila publiciranje pločice.
36. J. Hampel, AE XXV/1903., str. 355, br. 60; V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., str. 124, sl. 7.
37. Opis u tekstu oslanja se na opis J. Hampela.
38. J. Hampel, AE XXV/1905., str. 15.
39. Nije mi poznato da li je pločica publicirana.
40. V. Hoffiller misli da ove tri karike predstavljaju tri okrugla kruha (VHAD n.s. XVI/1935., str. 63).
41. V. Hoffiller, VHAD n.s. XVI/1935., str. 63, sl. 2.
42. V. Hoffiller, VHAD n.s. XVI/1935., str. 63, sl. 1.
43. J. Hampel, AE XXIII/1903., str. 359, br. 63; V. Hoffiller, VHAD n.s. XVI/1935., str. 125, sl. 8.
44. Literatura navedena pod bilješkama 1, 2, 3.
45. Podatak donosi J. Hampel (AE XXV/1905., str. 15). Navodno je i jedna pločica u Sremskoj Mitrovici nađena u grobu ali za sada nije objavljena.

UPOTREBLJENE KRATICE

AE — Archaeologiai Ertesitő

Arch. epigr. Mitt. — Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungaren

ED — Ephemeris Dacoromana

GZM — Glasnik Zemaljskog muzeja

VHAD — Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva

WMBH — Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegowina

ZUSAMMENFASSUNG

Schon längst hat sich in Jugoslawien niemand mit römischen votiven Bleitafeln befasst. In der neueren Zeit sind mehrere neue Funde gemacht worden (über zehn Exemplare) und deswegen war es notwendig, eine Verbreitungskarte wie auch eine Statistik der Funde auszuarbeiten. Die Anzahl der Funde sowie die verschiedenartigen Formen und Inhalt der Bleitafeln erfordern nun aber auch die Ausbildung einer Typologie. Deswegen wollte ich in dieser Arbeit eine Statistik, eine Verbreitungskarte, sowie einen Vorschlag für die typologische Einteilung der Bleitafeln geben. Erklärungen des Kultinhaltes und der Kultbedeutungen haben schon früher mehrere bedeutende Verfasser¹ zur Genüge unternommen, und deswegen erübrigt sich eine nochmalige Besprechung dieser Probleme.

In erster Reihe ist auf Grund der wichtigsten Unterschiede zwischen den verschiedenartigen Formen der Bleitafeln zu bemerken, dass man dabei zwei Grundformen unterscheiden muss, und zwar eine die hauptsächlich eine im rechteckigen Raum organisierte Bildkomposition aufweist und die andere, die eine Rundkomposition (Medaillonkomposition) bevorzugt. Es ist auch zu bemerken, dass zwar die äussere Form der Tafeln verschieden sein kann (rechteckige und runde Tafeln), dass aber diese äussere Form nicht immer auch eine innere, figurale Komposition bedingt. Bei rechteckigen Tafeln befindet sich das Dargestellte innerhalb einer Aedicula (Taf. I, II, III) oder in einem rechteckigen Raum (Taf. IV, 1), ja sogar in einem rechteckigen Raum mit dreieckigem Giebel (Taf. IV, 2) oder mit einer giebelartigen oberen Grenze (Taf. V), sowie in einem Medaillon, der sich in einer rechteckig begrenzten Fläche befindet (Taf. VI, 1, 2). Bei runden Tafeln ist selbstverständlich auch die Bildfläche rund komponiert (Taf. VI, 3, 4, 5). Aber weder die Form der Tafeln noch die Form des ikonographischen Raumes sind die einzigen Gründe, die eine solche Einteilungen verlangen. Es handelt sich auch um die Art der Gruppierung von Figuren und Symbolen, um die innere Zonenorganisation, sowie um die artistische (oder gewerbliche) Ausführung, was am besten bei den runden Tafeln zu beobachten ist (Taf. VI, 3, 4, 5). Auf Grund der Betrachtung aller dieser Komponenten kann man feststellen, dass es sich um sieben Typen (darunter auch zwei Varianten) von Bleitafeln handelt, die auf dem jugoslawischen Gebiet erscheinen.

I TYP. DALJ (Taf. I, II, III)

Der Typ Dalj hat folgende zwei Varianten: A und B. Der Unterschied liegt vor allem in der Ausführung der Säulen in der Aedicula. Die Tafeln dieses Typs weisen eine rechteckige Form auf.

A Variante (Taf. II, III)

Die Hauptdarstellung ist in eine Aedicula gelegt — die Aedicula besteht aus einem Bogen, der von zwei glatten Säulen getragen wird. Die Bildkomposition ist in vier deutlich unterschiedene Zonen verteilt. Die Tafeln dieser Variante sind sorgfältig ausgearbeitet und bis jetzt am zahlreichstem vorhanden — insgesamt zwölf Exemplare.

1. Anište

Das Bruchstück gefunden in Anište bei Smederevo, jetzt im Nationalmuseum in Beograd — Inv. Nr. 1558/II.

Grösse: H. 7,7 cm, Br. 7,6 cm².

2. Novi Banovci — Burganae

Bleitafel, gefunden an dem Donauufer in Novi Banovci, im Jahre 1928 vom Archäologischen Museum in Zagreb abgekauft (im weiteren Text als AMZ bezeichnet).

Grösse: H. 9 cm, Br. 7,7 cm, T. 0,2 cm.

Literatur: V. Hoffiller.³

3. Donji Petrovci — Bassianae

Das Bruchstück gefunden in Donji Petrovci, jetzt im AMZ.

Grösse: H. 6,1 cm, Br. 4,9 cm, T. 0,20—0,25 cm.

Literatur: V. Hoffiller.⁴

4. Sremska Mitrovica — Sirmium

Bleitafel, gefunden im Jahre 1809 in Sremska Mitrovica; nun im Magyar Nemzeti Muzeum in Budapest (weiter als MNM bezeichnet).

Grösse: H. 7,5 cm, Br. 8 cm.

Literatur: J. Hampel, V. Hoffiller.⁵

5. Sašinci

Bleitafel, gefunden in Sašinci, jetzt im Museum in Sremska Mitrovica.⁶

6. Debrc

Bleitafel in Debrc bei Sabac gefunden, jetzt im Nationalmuseum in Beograd — Inv. Nr. 1556/II.

Grösse: H. 9,6 cm, Br. 7,8 cm.

Literatur: J. Hampel.⁷

7. Mačvanska Mitrovica (Taf. II, 2)

Die Bleitafel vom Fundort »Zidine« in Mačvanska Mitrovica, im Jahre 1905 für das AMZ abgekauft.

Grösse: H. 7,8 cm, Br. 7,5 cm, T. 0,2 cm.

Literatur: V. Hoffiller.⁸

8. Vukovar

Bleitafel, gefunden in Vukovar, im Jahre 1819 vom MNM abgekauft.

Grösse: H. 9,4 cm, Br. 7,6 cm.

Literatur: J. Hampel.⁹

9. Dalj — Teutiburgium (Taf. II, 1)

Die Bleitafel am Donauufer bei Dalj gefunden; ab Jahre 1932 in AMZ.

Grösse: H. 9,4 cm, Br. 7,4 cm, T. 0,2 cm.

Literatur: V. Hoffiller.¹⁰

10. Unbekannter Fundort (Taf. III, 1)

Der Fundort unbekannt (Osijek?), die Tafel jetzt im Museum Slawoniens in Osijek (ab Jahr 1895).

Grösse: H. 9,5 cm, Br. 7,7 cm.¹¹

11. Sisak — Siscia

Bleitafel aus Sisak, im AMZ ab Jahre 1847.

Grösse: H. 9,5 cm, Br. 8,1 cm.

Literatur: V. Hoffiller.¹²

12. Halapić (Taf. III, 2)

Bleitafel, gefunden auf »Gradina« in Halapić bei Glamoč; Landesmuseum in Sarajevo.

Grösse: H. 8 cm, Br. 7,5 cm, T. 0,2 cm.

Literatur: C. Truhelka, E. Nowotny.¹³

B Variante (Taf. I)

Sie unterscheidet sich von der vorigen Variante durch die tordierten Säulen in Aedicula, sowie durch eine weniger erkennbare zonale Einteilung der Bildkomposition. Die Exemplare dieser Variante sind mit einem geringeren Sinn für die Ordnung der ikonographischen Komposition ausgeführt und auch technisch ungeschickter ausgearbeitet, doch stimmen sie im Darstellungsinhalt vollkommen mit der Variante A überein. Variante B ist durch acht Stücke vertreten.

13. Donji Petrovci — Bassianae (Taf. I, 1)

Bleitafel, gefunden in Donji Petrovci, im Jahre 1882 in Ruma für das AMZ abgekauft.

Grösse: H. 9,5 cm, Br. 8 cm, T. 0,1—0,2 cm.

Literatur: V. Hoffiller.¹⁴

14. Vizić (Taf. I, 2)

Die Bleitafel ist in Vizić bei der Reinigung eines Feldkanales südlich vom Dorfe im Jahre 1957 gefunden. Privatsammlung A. Dorn in Vukovar.¹⁵

Grösse: H. 9,2 cm, Br. 7,8 cm, T. 0,1—0,3 cm.

15. Vitez

Bleitafel, gefunden im Jahre 1900 in Vitez am Fundort »Crkvine« im Laštatal; ab Jahre 1901 im Landesmuseum in Sarajevo.

Grösse: H. 9,4 cm, Br. 7,9 cm, T. 0,17 cm.

Literatur: K. Patsch.¹⁶

16. Mačvanska Mitrovica

Zwei Bleitafeln in Mačvanska Mitrovica gefunden, jetzt im Museum Sremska Mitrovica.¹⁷

17. Šuljam

Bleitafel, gefunden in Šuljam, jetzt im Museum in Sremska Mitrovica.

18. Cuprija

Zwei Bleitafeln in Cuprija auf dem Gebiet des alten Kastrums gefunden, jetzt im Museum in Cuprija.¹⁸

II TYP DIVOŠ (Taf. V und Abb. auf S. 53)

Die Bleitafeln dieses Typs zeigen die rechteckige Form, die auf der oberen Seite mit einem dreihornartigen Giebel endet, so dass sich der ganze abgegrenzte Raum mit der Bildfläche deckt, welche die Hauptdarstellung enthält. Die Bildkomposition ist in drei scharf abgegrenzte Zonen eingeteilt. Die Nebenseiten sind mit einem Säulenartigen Rand eingefasst. Diesem Typ gehören an die grössten und die schönsten Exemplare unter den bis jetzt gefundenen Bleitafeln. Typ Divoš ist mit drei Stücken vertreten.

1. Zemun — Taurunum

Die Bleitafel gefunden in Nähe von Zemun und bis jetzt noch nicht veröffentlicht.^{18a}

2. Unbekannter Fundort (Taf. V, 2)

Bleitafel, gefunden im Donautal, jetzt im Nationalmuseum in Beograd — Inv. Nr. 1557/II. Grösse: H. 9,4 cm, Br. 9,8 cm.¹⁹

3. Divoš (Taf. V, 1)

Bleitafel, gefunden in Divoš, ab dem Jahre 1904 befindet sich im AMZ.

Grösse: H. 12,2 cm, Br. 9,6 cm, T. 0,3 cm.

Literatur: V. Hoffiller.²⁰

III TYP ČALMA (Taf. IV, 1)

Die Tafeln des Čalma—Typs haben eine rechteckige Form mit betontem tordiertem Rand. Über dem oberen Rand steht ein Giebel mit zwei Akroterien auf beiden Seiten. Die Bildkomposition ist in drei Reihen aufgeteilt und durch schematisch dargestellte Figuren und Symbole gegeben, was diesen Typ von allen anderen ganz besonders unterscheidet. Der Typ Čalma ist mit zwei Stücken vertreten.

1. Čalma

Bleitafel, gefunden in Čalma im Jahre 1901, und abgekauft für MNM.

Grösse: H. 8,7 cm, Br. 7,5 cm.

Literatur: J. Hampel, V. Hoffiller.²¹

2. Vinkovci — Cibalae (Taf. IV, 1)

Bleitafel, gefunden in Vinkovci, jetzt im AMZ.

Grösse: H. 8,7 cm, Br. 7,5 cm, T. 0,15—0,20 cm.

Literatur: W. Kubitschek—E. Löwy, J. Brunšmid, J. Hampel.²²

IV TYP MAČVANSKA MITROVICA (Taf. VI, 1, 2, 4.)

Dieser Typ hat auch zwei Varianten: A und B. Der Unterschied zwischen beiden Varianten liegt in der Form. Es handelt sich um die rechteckige (Variante A) und runde (Variante B) Form.

A Variante (Taf. VI, 1, 2)

Bei dieser Variante kommt die rechteckige Form vor mit dem Giebel und den Akroterien auf dem oberen Rand. Und in diesem rechteckigen, mit tordierter Bordure eingefassten Raum befindet sich ein runder Medaillon, der die Hauptkomposition enthält. Diese Darstellung ist in drei Zonen verteilt. Die Figuren sind sehr sorgfältig ausgeführt und das ganze Bild mutet künstlerisch an. Diese Variante ist mit vier Stücken vertreten.

1. Mačvanska Mitrovica (Taf. VI, 1)

Eine beschädigte Bleitafel aus Mačvanska Mitrovica; im AMZ.

Grösse: H. 8,1 cm, Br. 7,4 cm, T. 0,2 cm.

Literatur: V. Hoffiller.²³

2. Mačvanska Mitrovica (Taf. VI, 2)

Das andere Stück aus Mačvanska Mitrovica, gefunden in der Ziegelei, leicht beschädigt, ab dem Jahre 1906 im AMZ.

Grösse: H. 9,2 cm, Br. 7,7 cm, T. 0,20—0,25 cm.

Literatur: V. Hoffiller.²⁴

3. Prhovo

Bleitafel, gefunden in Prhovo, jetzt im Museum in Sremska Mitrovica.²⁵

4. Ljubuški

Die Bleitafel aus Ljubuški ist im Archäologischen Museum in Split seit dem Jahre 1920. Diese Bleitafel entspricht in so hohem Grad dem Exemplar aus Mačvanska Mitrovica (Taf. VI, 2), dass man behaupten kann, dass die beiden Tafeln aus einer Gussform gegossen sind.

Grösse: H. 8,7 cm, Br. 7,7 cm, T. 0,15—0,20 cm.

Literatur: M. Abramić.²⁶

B. Variante (Taf. VI, 4)

Die Variante B hat eine medaillonartige Form mit doppeltem Rand. Die Bildkomposition entspricht vollkommen der vorigen Variante, wie auch die technische und künstlerische Ausführung. Diese Variante ist mit vier Stücken vertreten.

5. Požarevac

Bleitafel, gefunden in Požarevac, jetzt im Nationalmuseum in Beograd.

Literatur: J. Hampel.²⁷

6. Prhovo

Bleitafel, gefunden in Prhovo, jetzt im Museum in Sremska Mitrovica.²⁸

7. Jarak (Taf. VI, 4)

Die Bleitafel aus Jarak ist im Jahre 1965 am Fundort »Jarčina« (auf dem Acker von Obrad Zastranjiković) gefunden; Vojvodina—Museum in Novi Sad.²⁹

Durchmesser: 6,8 cm.

8. Sisak — Siscia

Die Bleitafel aus Sisak, gefunden im Jahre 1896 im Flusse Kupa, beschädigt; jetzt im AMZ. Durchmesser: 7,5 cm.

Literatur: J. Hampel, V. Hoffiller.³⁰

V TYP »BEOGRAD 1« (Taf. VI, 3)

Der Typ »Beograd 1« hat die runde Form mit einfachem Rand. Die Bildkomposition ist in drei Zonen aufgeteilt die durch horizontale und vertikale Linien getrennt sind. Der Inhalt der Tafeln bringt keine neue Elemente sondern schon bekannte, welche in vorigen Typen vorkommen. Bis heute ist nur eine Bleitafel dieses Typs bekannt.

1. Unbekannter Fundort (Taf. VI, 3)

Bruchstück der Bleitafel, gefunden im Donautal; im Nationalmuseum in Beograd — Inv. Nr. 1559/II.

Grösse: H. 8,4 cm, Br. 5,6 cm.

Literatur: J. Hampel.³¹

VI TYP »BEOGRAD 2« (Taf. IV, 2)

Dieser Typ hat eine rechteckige Form mit einem dreieckigen Giebel im oberen Teil der Tafel und plastischen Rand an den Seiten. Die Hauptdarstellung ist in zwei Zonen aufgeteilt. Der Typ »Beograd 2« ist auch mit einem Stück vertreten.

1. Unbekannter Fundort (Taf. IV, 2)

Bleitafel, gefunden im Donautal, jetzt im Nationalmuseum in Beograd — Inv. Nr. 1562/II.

Grösse: H. 7 cm, Br. 6,1 cm.³²

VII TYP POPINCI (Taf. VI, 5)

Die Bleitafeln des Typs Popinci haben eine medaillonartige Form. Die Bildfläche ist in zwei Zonen verteilt, die Darstellung wirkt sehr konfus, das ganze Bild macht einen primitiven und rustikalen Eindruck. Der Typ Popinci ist mit drei Stücken vertreten, darunter nur eine Tafel vollkommen erhalten, von beiden anderen sind nur Fragmente geblieben.

1. Surduk — Rittium

Ein Bruchstück der Bleitafel, gefunden in Surduk im AMZ seit dem Jahre 1908.

Grösse: H. 3,7 cm, Br. 1,9 cm.

Literatur: V. Hoffiller.³³

2. Popinci (Taf. VI, 5)

Bleitafel, gefunden in Popinci seit dem Jahre 1909 im AMZ.

Durchmesser: 7,5 cm.

Literatur: V. Hoffiller.³⁴

3. Putinci—Indija

Ein Bruchstück der Bleitafel, gefunden zwischen Putinci und Indija, MNM.

Durchmesser: 7,5 cm.

Literatur: J. Hampel, V. Hoffiller.³⁵

All die hier beschriebenen votiven Bleitafeln und ihre Typen sind in ihrer Thematik verwandt, was durch die Kultbedeutung selbst bedingt ist. Der Unterschied liegt in der Fülle des ikonographischen Inhaltes (Figuren und Symbole), sowie im Organisationsprinzip des Bildraumes — einmal ist die Darstellung in eine Aedicula gesetzt, dann wieder in einen viereckigen Raum oder aber in eine medaillonartige Fläche. Der Bildinhalt ist auch auf verschiedene Art organisiert — in gut getrennte Zonen, so dass man fast vom Friese sprechen könnte (Taf. II, Taf. III, Taf V, Taf VI, 3), in weniger unterschiedbaren Zonen (Taf. I, Taf. IV, Taf. VI, 1, 2, 4), oder ist es nur eine verwirrte Bildkomposition (Taf. VI, 5). Der rigorosen Zonengruppierung bei den Bleitafeln vom Typ Dalj (Taf. I, Taf. II, Taf. III) oder Divoš (Taf. V) wo die Figuren fest auf dem Boden stehen, ist der Typ Mačvanska Mitrovica (sowie »Beograd 2«) mit seinen fast schwebenden Figuren (Taf. IV, 2, Taf. VI, 1, 2, 4) ganz entgegen gesetzt. Auch bei der künstlerischen Interpretation gibt es grosse Unterschiede. Bei den Typen Dalj, Divoš, Mačvanska Mitrovica, »Beograd 1« und »Beograd 2« ist ein Streben zum Realismus, beim Typ Calma dagegen eine Tendenz zur Stilisierung und zum Schematismus zu bemerken. Der Typ Popinci zeigt keinen Sinn für figuralische Proportionen, für gute Modelierung, er wirkt — wie schon gesagt — primitiv und rustikal. Es ist schon bekannte Tatsache, dass die römischen votiven Bleitafeln im mittleren und unteren engeren Donauroaum wie auch im Flussgebiet der Donau erscheinen, d.h. auf dem Territorium der römischen Provinzen Dacia, Moesia und Thracia. Die Verbreitungskarte zeigt deutlich die grösste Häufigkeit der Funde im syrmischen und ostslawonischen Gebiet. In den übrigen Teilen Jugoslawiens erscheinen solche Tafeln sehr selten oder nur vereinzelt. Ausserhalb des nordöstlichen Jugoslawien kommen die votiven Bleitafeln in einer ziemlich grossen Anzahl noch in Ungarn, Rumänien und Bulgarien (besser gesagt im ungarischen, rumänischen und bulgarischen Donauebiet und den angrenzenden Kreisen).

Die Verfasser, die sich mit dem votiven Inhalt und der ikonographischen Darstellung beschäftigten, besonders D. Tudor, haben neben den Bleitafeln auch Stein — und Terakotendenkmäler in betracht gezogen. Sie nannten solche Darstellungen »Donaureiter«, und wiesen dabei auf den Einfluss von mehreren orientalischen Kulturen hin. Sie haben hier Elemente des Mithrakultes, der Kabiren, Dioskuren, Demetrakultes, Nemesiskultes u.a. Die Frage der ikonographischen Lösung, bzw. der Kultbedeutung bleibt noch immer offen, weil bis jetzt noch keine solche Tafel mit Inschrift bekannt ist, die eine Erklärung in diesem Sinn geben vermöchte. Man kann vermuten, dass der Kult der Bleitafel mit dem römischen Soldatentum in der Verbindung steht die auch selber die wahrscheinlichsten Träger dieses Kultes waren. Im 2. und 3. Jahrhundert wechselten die römischen Legionen ihre Lokationspunkte sehr oft, sie wurden auf grosse territoriale Distanzen verschoben, so dass die östlichen Legionen (sowie die entlassenen Veteranen) sehr oft Gelegenheit hatten im Limesgebiet an der Donau neue, orientalische oder verwandte Kultsymbole aufzupflanzen. Auf diese Weise könnte man die votiven Bleitafeln am wahrscheinlichsten auch in das 2. und 3. Jahrhundert datieren. Die heimische Bevölkerung hat, wie es scheint, relativ schnell den neuen Kult übernommen, und so entstanden auch lokale Werkstätten. Die Bleitafeln des Dalj—Typus stammen höchstwahrscheinlich aus lokalen syrmisch—slawonischen Werkstätten. Aber für die Bleitafeln der weniger vertretenen Typen (mit zwei oder drei Exemplaren z. B.) bleibt das Problem der Erzeugnispunkte noch immer offen. Deswegen wäre es nötig, eine Statistik der Funde für alle angeführten Donauländer auszuarbeiten; auf Grund dessen könnte man dann vielleicht auch etwas mehr über die regionale Herkunft dieser Funde erfahren.

Die votiven Bleitafeln geben uns eine gute Gelegenheit, neue Kenntnisse über das geistige Leben der römischen Bevölkerung unseren Gebietes zu erhalten. Das Bild des Kultlebens Pannoniens im 2. und 3. Jahrhundert ist ohne Zweifel ziemlich kompliziert und, auch

nicht leicht zu erklären. Darauf weist auch die Vielfältigkeit der bestehenden Kultkomponenten hin, die aus unseren Bleitafeln festzustellen sind. Trotz den schon zitierten umfangreichen Studien verdient dieses Problem durch seine Bedeutung für das gestige Leben der römischen Bevölkerung noch ein weiteres Erforschen.

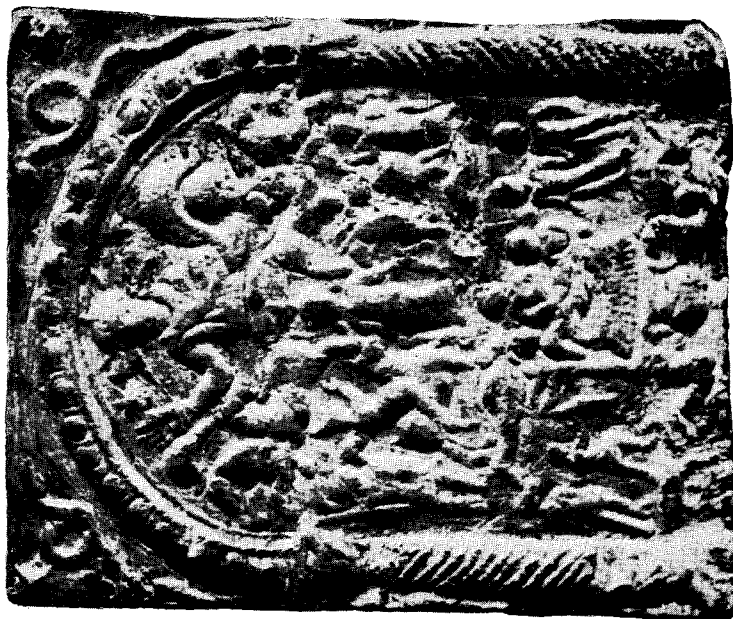
Diese Arbeit strebte nicht an, wie schon früher gesagt, eine Beobachtung der Kultprobleme, sondern es sollte nur ein Versuch einer typologischen Einteilung, wie auch ein Ansatz zu einer Statistik der Funde und anliegend eine Verbreitungskarte sein. Aus all dem erweis sich, besonders mit Hilfe der statistischen Angaben, auch die Möglichkeit einer lokalen Abstammung für einige Bleitafeln (der Typ Dalj).

Diese Arbeit beansprucht gar nicht das Leisten eines definitiven Bildes von irgendwelchem von den hier angeführten Problemen, sondern sie wollte nur, eine Einteilung geben in ein umfassenderes Studium dieses hochinteressanten Stoffes aus unserem Gebiete.

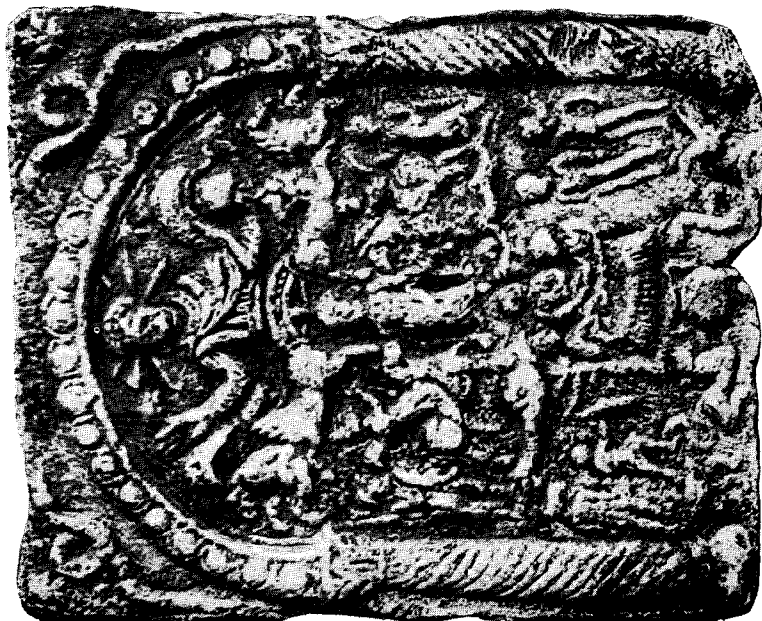
BEMERKUNGEN

1. Č. Truhelka, GZM II/1890.; J. Brunšmid, VHAD n.s. VI/1902.; K. Patsch, WMBH IX/1904.; E. Nowotny, WMBH IV/1896.; V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905.; XVI/1935.; M. Abramčić, VHAD XVIII—XX/1940. (Serta Hoffilleriana); V. Hoffiller, VHAD n.s. IX/1906-7.; J. Hampel, AE XXIII/1903, XXV/1905.; D. Tudor, ED VII/1937., XVIII/1938; Dacia n.s. IV/1960, V/1961.
2. Danke dem Kollegen M. Veličković and den gegebenen Auskünften.
3. V. Hoffiller, VHAD n.s. XVI/1935. S. 63, Fig. 3.
4. V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905. S. 121, Fig. 4.
5. J. Hampel, AE/XXIII/1903. S. 348, Fig. 52.; V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905. S. 121, Fig. 5.
6. Die Tafel ist nicht veröffentlicht.
7. J. Hampel, AE XXV/1905. S. 13.
8. V. Hoffiller, VHAD n.s. XVI/1935., S. 64, Fig. 5.
9. J. Hampel, AE XXIII/1903., S. 347, Fig. 47.
10. V. Hoffiller, VHAD n.s. XVI/1935., S. 64, Fig. 4.
11. Ich Danke dem Kollektiv des Museum Slavoniens in Osijek an der Gestattung der Veröffentlichung der Tafel, insbesondere dr. D. Pinterović an ihrer Hilfe.
12. V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., S. 120, Fig. 3.
13. Č. Truhelka, GZM II/1890., S. 98, Fig. 5; E. Nowotny, WMBH IV/1896., S. 296.
14. V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., S. 119, Fig. 2.
15. Danke dem Kollegen A. Dorn an der Erlaubnis der Veröffentlichung der Tafel.
16. K. Patsch, WMBH IX/1904., S. 230, Fig. 106; GZM XIV/1902., S. 14—15, Fig. 24.
17. Die Bleitafeln aus Mačvanska Mitrovica und Suljam sind nicht veröffentlicht.
18. Die Angaben bekam ich vom Kollegen P. Vučković.
- 18a. Während sich diese Arbeit im Druck befand, bekam ich neue Angaben und die Erlaubnis diese Tafel zu veröffentlichen. Diese Tafel wurde in Vojka (Bezirk Stara Pazova, AP Vojvodina) am Fundort Beglučka huma gefunden. Sie ist mit jehner aus Divoš (Bild im Text), dem Inhalt, der ikonographischen Interpretation und den Massen identisch. Warscheinlich handelt es sich um die selbe Gussform.
Grösse: H. 12,1 cm, Br. 9,6 cm, T. 0,3 cm (Divoš 12,2 × 9,6 × 0,3).
Für die Angaben und die Veröffentlichungserlaubnis danke ich der Kollegin Danica Dimitrijević.
19. Die Angaben bekam ich vom Kollegen M. Veličković.
20. V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., S. 204-207, Fig. 29.

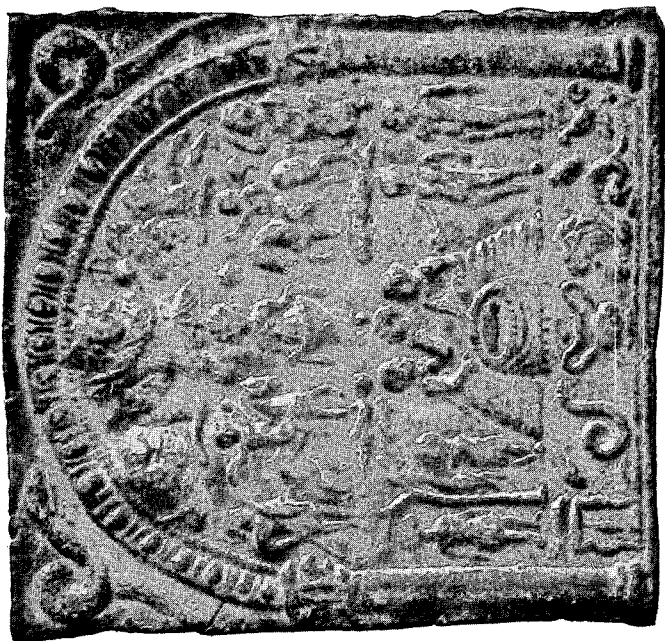
21. J. Hampel, AE XXIII/1903., S. 352, Fig. 56; V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., S. 123, Fig. 6.
22. W. Kubitschek und E. Löwy, Arch. epigr. Mitt. III/1879., S. 127, Fig. 8; J. Brunšmid, VHAD n.s. VI/1902., S. 149, Fig. 76; J. Hampel, AE XXIII/1903., S. 353, Fig. 58.
23. V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., S. 118, Fig. 1.
24. V. Hoffiller, VHAD n.s. IV/1907., S. 197, Fig. 2.
25. Die Tafel ist nicht veröffentlicht.
26. M. Abramić, VHAD n.s. XVIII—XXI/1940., S. 302, T. XXI, Fig. 2, (Serta Hoffilleriana).
27. J. Hampel, AE XXIII/1903., S. 356, Fig. 61.
28. Nach den Angaben des Kollegen P. Milošević gehört diese Tafel zu dem Typ »Poncini« und nach den Angaben des Kollegen B. Jovanović zu dem Typ »Mačvanska Mitrovica«. Selbst habe ich nicht diese Tafel gesehen.
29. Danke der Kollegin M. Marjanski-Manojlović die es mir ermöglicht die Tafel zu veröffentlichen.
30. J. Hampel, AE XXIII/1903., S. 355, Fig. 60; V. Hoffiller, VHAD n.s. VIII/1905., S. 124, Fig. 7.
31. J. Hampel, AE XXV/1905., S. 15.
32. Die Angaben bekam ich vom Kollegen M. Veličković.
33. V. Hoffiller, VHAD n.s. XVI/1935., S. 63, Fig. 2.
34. V. Hoffiller, VHAD n.s. XVI/1935., Fig. 1.
35. J. Hampel, AE XXIII/1903., S. 359, Fig. 63; V. Hoffiller, VHAD n.s. XVI/1935., S. 125, Fig. 8.

2. Vizić

1. Rumski Petrovci

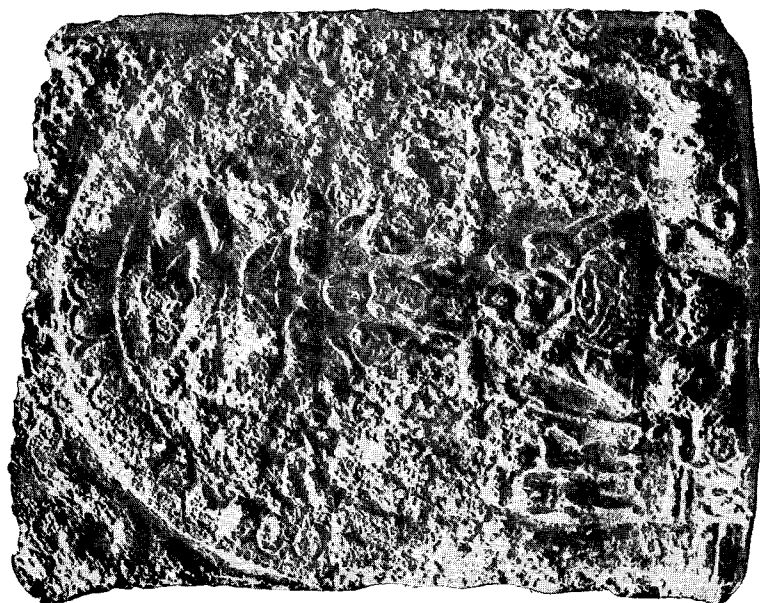
2. Mačvanska Mitrovica

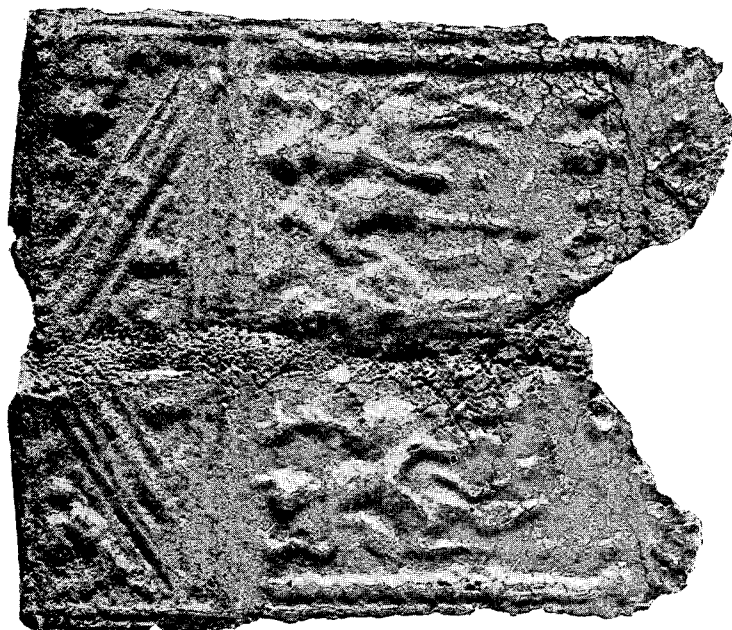
1. Dalj

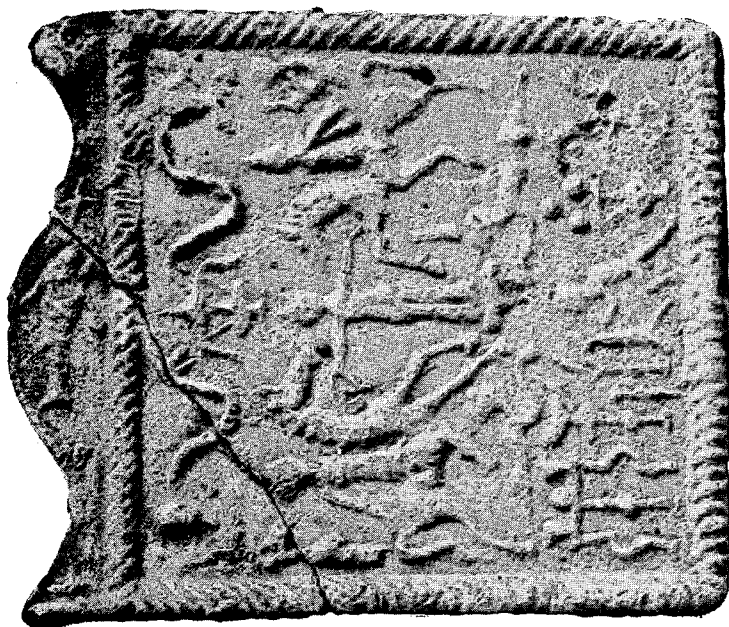
2. Halapić

1. Nepoznato nalazište

2. Nepoznato nalazište

1. Vinkovci

1

2

1. Divoš, 2. Nepoznato nalazište

1

2

3

4

5

1. i 2. Mačvanska Mitrovica, 3. Nepoznato nalazište, 4. Jarak, 5. Popinci